

УДК 339.543+339.922

ВОЙТОВ Сергій, молодший науковий співробітник, аспірант Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

ЕВОЛЮЦІЯ МИТНО-ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Здійснено історико-економічний аналіз еволюції митно-тарифного регулювання. Категорію досліджено в розрізі становлення структурних складових та з огляду на особливості міжнародних торговельних процесів окремих періодів історичного розвитку.

Ключові слова: мито, митний тариф, митно-тарифне регулювання, історія митної справи, історія торгівлі.

Войтов С. Эволюция таможенно-тарифного регулирования в контексте развития мировой цивилизации. Осуществлен историко-экономический анализ эволюции таможенно-тарифного регулирования. Категория исследована в разрезе становления структурных составляющих и с учетом особенностей международных торговых процессов отдельных периодов исторического развития.

Ключевые слова: пошлина, таможенный тариф, таможенно-тарифное регулирование, история таможенного дела, история торговли.

© **Войтов С., 2013**

70

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2013. № 2

Постановка проблеми. Тривала залежність національного розвитку від політики оточуючих держав та обмежений період економічного суверенітету України не дозволили розвинути достатню стійкість митної системи до зміни зовнішньоекономічних умов. Як наслідок, не сформованою залишається вітчизняна митна наука, обмеженими та не повними – теоретичні дослідження. Найменш розроблена проблематика історико-економічної зумовленості регулятивних компонентів митної системи, головним із яких є митно-тарифне регулювання.

Разом із тим, базисом і неодмінним фактором прогресивного розвитку та вдосконалення будь-якого економічного процесу є накопичення емпіричного знання, що формує специфічну систему – галузеву науку. У нашому випадку історико-економічна ретроспекція митно-тарифного регулювання є запорукою формування більш повного розуміння сутності митно-регулятивних заходів із метою оптимізації митних відносин та формування фундаментальної митної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зародження та еволюції митної системи загалом і митно-тарифного регулювання зокрема є досить актуальними у наш час. Серед провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, які займалися цією проблематикою варто відзначити К. Гальського, О. Гребельника, А. Дубініну, О. Дячка, К. Колесникова, О. Морозова, В. Острога, Д. Суходоева, В. Чорного [1–7]; а також класиків наукової думки, чий твори стали взірцевими: С. Вітте, К. Лодигенського, Ф. Ліста, Д. Менделєєва, А. Бера, Д. Рікардо, А. Сміта, І. Янжула [8–17].

Метою статті є огляд історико-економічної ретроспекції причин зародження, розвитку та функціонування митно-тарифного регулювання, дослідження найдавнішої, первісної його складової – категорії "мита" – за різних періодів розвитку світової цивілізації та у взаємодії з міжнародними торговельними процесами; висвітлення процесу еволюційного збагачення структури митно-тарифного регулювання новими більш досконалими та доповнюючими регулятивними компонентами, аж до створення сучасного його механізму.

Результати дослідження. Генезу побудови системи митно-тарифного регулювання доцільно розглядати з позицій класичної періодизації європейського історичного розвитку, яка за виключенням доісторичного, поділяється на п'ять періодів: Стародавність (III тис. до н.е. – IV ст.); Середні віки (V–XV ст.); ранній Новий час (XVI–XVIII ст.); Новий час (XIX ст. – 1914 рр.); Новітній час (1914 р. – сьогодні).

Із часів Стародавнього світу, із виникненням перших державних утворень, встановленням територіальних кордонів та налагодженням певним чином структурованих форм товарно-грошових відносин почала стягуватися різного роду плата – як у рамках торговельних відносин у середині держави, так і з міжнародної торгівлі. Цей платіж отримав назву "мито", і носив форму як збору (еквівалентного платежу), так і податку (безеквівалентного платежу на користь держави). Мито стало

первісною складовою формування фондів накопичення та розподілу перших державних утворень, тобто однією з основ їх економічного існування.

Огляд наукових праць дозволяє констатувати, що відсутня однозначна думка про походження слова "мито". Так, згідно з дослідженням К. Колесникова, значення "мито" походить від стародавнього верхньонімецького "myto" – збір [4, с. 12]. Автори іншої роботи [18, с. 5] дотримуються думки, що значення "мито" має національне забарвлення та походить від слов'янського "мити" – одбирати, збирати, і, на відміну від більш пізнього тюркського "тамга" (клеймо), означає не лише зовнішньоторговельні збори, а й податки взагалі. Деяку іншу точку зору має російський дослідник Д. Суходоев [6]. Відповідно до його досліджень, "мит" як здебільшого внутрішній податок існував у вигляді проїзного збору, основну функцію податку на торгівлю, в тому числі й зовнішню, несла "тамга".

Про східнонімецьке походження слова "мито", яке занесене приблизно в V ст. племенами готів, говорить і білоруський науковець В. Осторога. Митом називалося місце, де зупинялися вози та човни. Саме ж слово "мит" в умовах встановлення татаро-монгольського ярма було витіснено тюркським "тамга" – ханський ярлик з печаткою, що підтверджував привілеї феодалів та духовенства і супроводжувався однойменним збором. Пізніше тамгою почали називати й торгове мито, сам процес звучав як "тамжить", а місце – "таможней" [5, с. 17].

Відомий російський вчений XIX ст. К. Лодигенський встановив, що перша згадка про стягнення мита з'являється ще в Руській Правді, але походження воно має більш ранне. Дослідник вважає, що занесене воно до Русі ще за часів правління Володимира Великого візантійськими та грецькими священниками, система торгових мит яких у той час була більш розвиненою. Їм, крім свого головного призначення – розповсюдження християнства на Русі, доручено було наглядати за торговими вагами та мірами. Деякі непрямі факти, зазначає науковець, свідчать про ще більш ранню згадку про мито – ще в договорі князя Олега з візантійцями: "да творять куплю ино же имъ надобѣ, не платя мыта ни въ чемъ же". Договір засвідчував привілеї, надані руським купцям [9, с. 1–2].

Саме простота стягнення мита як непрямого податку за умов становлення товарно-грошових відносин та міжнародних торговельних потоків і зумовила досить ранній період зародження явища та категорії. Це підтверджує також англійське позначення мита словом "custom", що означає "звичай", тобто явище, що давно сформувалося [16, с. 626], чи російське – "пошлина", – те що здавна пішло, повелося [19].

Активний розвиток торгівлі потребував впорядкування митних відносин та систематизації ставок мита, що, у свою чергу, створило передумови виникнення інших регулятивних елементів митно-тарифного регулювання, зокрема митного тарифу. Приблизно у III ст. до н.е. в м. Тарифа (протока Гібралтар) був вперше створений та застосований

звід ставок мита, котрий отримав назву "тариф". Відсутність розвинутої товарної номенклатури тарифу не дозволяла використати повною мірою потенціал цього інструменту митно-тарифного регулювання (мити стягується в основному з човна, бочки чи возу, майже не враховуючи якісні або вартісні аспекти продукції), проте прецедент систематизації ставок мита створив умови для подальшого його розвитку та вдосконалення (наприклад, Пальмірського митного тарифу 137 р.)

Як нині, так і у Стародавні часи міжнародна торгівля сприяла швидкому економічному розвитку багатьох цивілізацій. Бідні і слабкі країни ставали багатими та могутніми внаслідок виваженої торговельної політики, інші навпаки – через її недосконалість із висоти свого національного розвитку опускалися на ступінь нижче [10, с. 23].

Центрами торговельних відносин Стародавнього світу стали держави – засновники світової цивілізації – Стародавній Єгипет, Індія, Вавилон, Фінікія, Греція та Рим. Перші історичні згадки про зовнішньоторговельні зв'язки та митні відносини у Стародавньому світі містяться в пам'ятках VI династії в Єгипті (III тис. до н.е.). У той час Єгиптом були встановлені міцні торговельні відносини з прибережними містами Сирії. За відсутності розвинутого торгового флоту, торгівля провадилася на легких човнах, була виключно прибережною та мала міновий характер [20, с. 38]. Натомість сухопутна торгівля того часу посідала центральне місце. Торговельні експедиції через складність та небезпечність визначених маршрутів об'єднувалися в каравани. На утримання військової охорони караванів торгівці сплачували збори – праобраз майбутніх митних зборів [3, с. 11].

Жага до прибутку стимулювала активний розвиток зовнішньоторговельних відносин шляхом розвитку торгового мореплавства за правління фараонів XXVI династії (VII–VI ст. до н.е.). Саме в цей період відкривається та функціонує так звана "факторія", форпост у Навкратісі. У його межах була утворена та функціонувала митниця, що приносила великі доходи [21, с. 180].

Подальший активний розвиток митних відносин Стародавнього Єгипту відбувався вже в епоху еллінізму (IV–I ст. до н.е.) Стабільним джерелом доходів у цей час стають митні пости, облаштовані в Пелусії, Олександрії та Елефантині. Товари, що ввозилися чи вивозилися, обкладалися нерідко високими ставками мита. Існували також внутрішні мита, для стягнення яких створювалися застави на шляхах слідування товарних потоків [22, с. 36].

Безперечними лідерами Стародавньої цивілізації прийнято вважати Грецію та Рим. Територія Стародавньої Греції з давніх часів (III–II тис. до н. е.) була притулком для багатьох невеликих державних утворень (полісів), що активно колонізували Середземноморське узбережжя. Лише в V–IV століттях до н.е. відбувається централізація грецьких полісів навколо Стародавніх Афін, а пізніше Спарти.

Перемога в греко-перських війнах, утворення Делоського союзу та певна централізація грецьких земель навколо Афін дали поштовх подальшому розвитку міжнародних торговельних зв'язків. Афіни стають першою морською державою Греції, встановлюється система мір та ваги, вводяться мита, видаються нові розпорядження щодо ввозу та вивозу, розробляється торгове та морське право. Мита стягуються частково зі складів, частково з ринків. Як за імпорт, так і за експорт товару стягувалося мито у розмірі 2 % [12, с. 57–72].

Розвинена система податків та мит була створена за часів панування Римської республіки. Поступовий занепад землеробства, зростання кількості міського населення та війська, активна завойовницька та марнотратна політика зовнішніх закупівель потребували колосальних державних витрат, що зростали. І одну з найбільш значних статей надходжень становив митний збір. Ставка мита на імпортовані товари становила 2.5 %, на предмети розкоші – іноді до 12–16 %. Вивізне мито зазвичай не перевищувало 2.5 %. У Стародавньому Римі був поширений акциз, виникнення якого пов'язано з розвитком ринків високорентабельних товарів, на які спостерігався стабільно високий попит. Перший акциз у Римі був запроваджений на продаж рабів – 4 % від вартості, згодом він поширився на всі товари у розмірі 1 %.

Потрібно відзначити роль колоніальної політики Стародавньої Греції та Риму у поширенні первісних зачатків цивілізації та митної справи на національних теренах. Первісні митні інститути на території Північного Причорномор'я виникли та існували саме в утворених греками полісах (Тіра, Ольвія, Херсонес, Феодосія, Пантікапей), а першим проявом мита був так званий "елліменіон" – портовий збір, що стягувався за користування портовою інфраструктурою. Цей збір був аналогом римської порторії [4, с. 37].

Цікаво, що стягнення мита на зовнішньоекономічні операції (імпорт та експорт), зокрема в Ольвії, віддавалося на відкуп впливовим мешканцям полісу [23, с. 204]. Тобто право стягнення мита надавалося приватній особі за певну суму, сплачену в казну, величина ж стягнутого мита над вказаною платою становила прибуток митаря. За умов недосконалого державного управління та відсутності розвинених механізмів контролю над повнотою нарахування та централізованою сплатою митних платежів приватна ініціатива сприяла найбільш повному стягненню мита за порівняно низької кількості зловживань.

Початок Великого переселення народів та падіння Західної Римської імперії 476 р. ознаменували перехід до нової історичної епохи у розвитку світової цивілізації – Середньовіччя.

Заселення розвинених Європейських земель переселенцями з нижчим рівнем соціального розвитку призвело до гальмування прогресивного становлення корінної європейської, зокрема й античної, цивілізації та асиміляції. Знизився рівень якості та обсягів міжнародної торгівлі: "Простої

суровий дикарь не ведал потребностей, вызываемых обыкновенно культурой и цивилизацией, ему чужды были выгоды настойчивого труда, блага все усугубляющей, взаимно связующей народы торговли" [12, с. 114].

Розвиток економічної системи тогочасного суспільства зумовив перехід до нової економічної форми існування – феодального ладу. Як і античний спосіб виробництва, феодалізм мало чим сприяв виникненню та становленню повноцінного середнього класу, отже й прогресивному розвитку ринку та торгівлі.

Прикордонні митниці раннього Середньовіччя мали скоріше наглядові функції – недопущення вивозу зброї ворожим народам та контроль за цінами на окремі групи товарів. Поширення набули ринковий збір, мито за провіз, продаж та супроводження вантажу. Рідше стягувалося також ввізне мито, ставки якого були вже значно вищими, ніж в античний період, що суттєво гальмувало торгівлю. У цей же час занепад товарно-грошових відносин призводить до реанімації натуральних форм стягнення мита. Середньовічні форми мита втрачають характеристики податку на міжнародну торгівлю та повертаються до функціонального рівня збору.

Із падінням Стародавнього Риму на світову торговельну арену виходять нові гравці – Візантія, Італія, Іспанія, Франція, Німеччина та арабські країни.

Візантійська торгівля, що базувалася на економічному підґрунті колишнього Риму, стримувалася через різноманітні державні обмеження та монополії (наприклад, торгівля шовком). Високі мита, що встановлювалися імператором, шкодили міжнародному товарообміну. Відомі випадки, коли торговцю вигідніше було спалити корабель із товаром, ніж платити мито [24, с. 341].

Тенденція розвитку середньовічних міст сприяла розширенню італійських Амальфі, Венеції, Пізи, Генуї та Флоренції, купці яких контролювали ключові торговельні потоки Італії, та користувалися привілеями безмитності далеко за її межами. Активна торгівля велася зі слов'янськими народами: Тана (Азов) та Судак були основними складськими містами.

Визначальною складовою розвитку торговельних відносин із XI ст. стає виникнення вільного від мита купецтва окремих міст Німеччини, першим із таких стає купецтво Магдебургу. Тенденція безмитності поширюється й на інші міста. Важливу роль у середньовічній Німеччині відіграла річкова торгівля, яка суттєво стримувалася великим різноманіттям мит і платежів, що існували у феодально роздробленій державі.

Прагнення до становлення вільної торгівлі як протиположності тиску феодального "фіску" було підтримане Північними містами Німеччини – вони почали формувати більш сприятливі для торгівлі умови, утворивши близько XIV ст. торгово-політичний союз – Ганзу. Остання охопила торговельне мореплавство Північного та Балтійського морів і була зоною пріоритетного торгового та безмитного розвитку Північної Європи фактично

до кінця XVI ст. Ганза справила суттєвий вплив на інтеграцію торговельних відносин, зокрема й на слов'янських землях. Руські Новгород, Псков, Смоленськ, Полоцьк були залучені у європейські торговельні відносини.

Відцентрова спрямованість держаного устрою та управління в період Середньовіччя встановлювалася і на землях Київської Русі. І якщо ще у IX–X ст. збирання мита (данини) Великим Князем Київським відбувалося централізовано у вигляді так званих повозів (сплати князівськими васалами данини самостійно) та полюддя (особистий об'їзд васалів з метою збору податків), то вже у другій половині XI ст. у феодально роздробленій Русі став панувати принцип "каждый да держит вотчину свою". Закріплений Любичським з'їздом князів 1097 р., він давав право здійснювати індивідуальну митну політику [2, с. 76].

Внаслідок феодальної роздробленості кожне князівство вводить свою систему податків та мит. Цю тенденцію посилює монголо-татарська навала. Фіскальні потреби руських князів та необхідність сплати данини монгольському правителю створюють розгалужену митно-податкову систему залежної Русі. Встановлені мита та податки накладалися на товари та негативно впливали на розвиток торгових відносин. Мито набуває здебільшого функції збору або плати і лише інколи стягується як податок на зовнішню торгівлю.

Не зважаючи на те, що самі розміри мит були досить незначними – від 0.25 до 7 % з ціни, широке їх різноманіття та неодноразова сплата окремих (наприклад, мостового), справляла важкий фіскальний ефект. За даними досліджень К. Лодигенського, кількість мит та зборів на Русі сягала 40 [9, с. 4]. У загальній системі податків тамга отримала характер торговельного мита, а мит – проїзного збору.

Втрата Руськими землями цілісності визначила їх перехід під владу інших держав. Основна частина земель до 1569 р. належала Литовському князівству. У цей період відходить у минуле середньовічна особливість державного ладу – інститут удільного князівства та відбувається централізація влади навколо столу Великого Князя Литовського та польсько-литовського шляхетства. Митна система оптимізує розміщення власних продуктивних сил шляхом утворення митних округів, закріплення дорожнього примусу (обов'язок пересуватися княжими шляхами) та права складу (обов'язок розміщувати товари у визначеному місці). Формування державних функцій створює постійні державні витрати, фіскальне забезпечення яких покладалося, головним чином, на митні надходження. З метою більш повного справляння мита, зазвичай відданого на відкуп, ведеться активна боротьба з контрабандою (об'їздом митних комор) та вводяться встановлені (індикативні) ціни, згідно з якими обчислюється мито.

Застосування тогочасною митницею мінімальних і встановлених цін було спрямоване на постійне та прогнозоване стягнення мита і виступало первісним проявом митної вартості в сучасному її розумінні. Починається процес відокремлення ринкової вартості від тієї, яка слугує для митних

цілей, митно-тарифне регулювання починає набувати вираженої регулятивної функції. Система встановлення обов'язкових цін вводилася в рамках меркантилізму та активно використовувалася, наприклад, у Франції та Англії [13, с. 36].

Оптимізація митної системи відбувається і за часів Богдана Хмельницького та Гетьманщини. Універсалом від 28 квітня 1654 р. оптимізується функціональна складова мита як податку на зовнішню торгівлю – виникає 2 зовнішніх мита "індукта" (ввізне) та "евекта" (вивізне), розмір яких (2 %) сприяв побудові системи міжнародної торгівлі Гетьманщини на ліберальних началах [4, с. 164–167].

Тенденція набуття митом функцій податку на зовнішню торгівлю та скасування великого різноманіття внутрішніх мит підтримувалася Торговим (1653 р.) та Новоторговим (1667 р.) уставами Російської держави.

Перший крок європейця на американському континенті ознаменував становлення нової епохи у розвитку людства – раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.). Але не самі по собі великі географічні відкриття слугували великому початку, основна його зумовленість була пов'язана зі зміною економічного устрою суспільства, що активно позбавлялося рудиментів Середньовіччя.

Нову економічну систему формували різноманітні чинники. Великі географічні відкриття сприяли притоку золота та срібла до Європи, що спричинило здорові інфляційні процеси. Як наслідок, товарно-грошові відносини отримали додатковий стимул, економіка – "розігрів", а світова торгівля – нових обертів, заснованих на концептуально нових фінансово-економічних началах. Одухотворені золотою лихоманкою економісти та політики стверджують прогресивну для того часу наукову парадигму – меркантилізм. Останній сприяв первісному накопиченню капіталу для зародження та розвитку мануфактурного виробництва та капіталістичних відносин [25, с. 37–38].

Мануфактура витісняє цехове виробництво, виходить на рівень державної ваги та визначально поглиблює міжнародний поділ праці. Разом із тим, сформована внутрішньовиробнича політика, обумовлена потребою захисту молодих галузей мануфактурного виробництва, відступає від ліберальних начал провадження міжнародної торгівлі та породжує нову стратегію державної торговельної політики – протекціонізм, із розвиненою системою митно-тарифного регулювання. Утворена діалектична єдність "лібералізм – протекціонізм" формує державну зовнішньоекономічну політику, а торговельні відносини виводить на новий якісний рівень.

Великі географічні відкриття закладають матеріальний базис і у торговельних відносинах. Відкриваються нові ринки та з'являється безліч нових товарів. Протекціоністські тенденції світової економіки в умовах зростаючого товарного різноманіття міжнародних торговельних потоків якісно розвивають новий елемент митно-тарифного регулювання – товарну номенклатуру як основу для розвинених протекціоністських тарифів

централізованих національних економік. Товарній номенклатурі відводиться функція деталізації товарних найменувань із метою диференційованого підходу до встановлення ставок митного тарифу.

Тенденція централізації влади у Європі до XVIII ст. формує цілісні державні структури з розвинутою системою внутрішніх інститутів суспільства та визначеною державною політикою. В умовах відкриття нових територій активно розвиваються колоніалізм та міжколоніальна торгівля. За умови посилення ролі та різноманіття міжнародних торговельних відносин виникає потреба їх визначення та впорядкування. Для останніх цілей вирішальну роль відіграють міждержавні договори як юридичні інститути закріплення міжнародних економічних процесів.

Уніфікація торговельних відносин, системи мит та пільг за допомогою договорів, що укладались між окремими державами, виокремлює досить важливий аспект міжнародних регулятивних процесів того часу – походження товару. Середньовічне бачення, сформоване примітивними уявленнями, зазвичай не виходило далі розмежування "товар привезений", "товар свого купця" [26, с. 110]. Нові ж конкурентні умови, зокрема пріоритетність товару на національному ринку, важливість двосторонніх зовнішньоекономічних відносин та протекціонізм національного виробника, визначили більш диференційований підхід до питання походження товару, виділивши нову складову митно-тарифного регулювання – інститут країни походження. Наприклад, у Франції існувало 2 митних тарифи 1664 та 1667 років для торгівлі з Голландією та Англією відповідно [25, с. 163], а в Німеччині принцип походження виділявся в рамках зовнішньоекономічних угод, згідно з якими країна надавала пріоритет у торгівлі Туреччині та руським купцям [13, с. 374].

У період раннього Нового часу виходять на світову арену Іспанія, Португалія, Голландія та Англія, менш динамічно визначаються торговельні позиції Німеччини та Франції, непересічного значення отримує політика Росії, особливо за правління Петра I. У цей час митна система зі сформованими інструментами митно-тарифного та нетарифного регулювання виділяється в окрему складову державного механізму та стає однією з ознак національної економіки держави.

Велика Французька буржуазна революція 1789 р., перехід від абсолютизму до республіканської форми правління, стрімкий та неухильний науково-технічний прогрес проклали шлях новій ері розвитку людства – Новому часу. Він стає визначальним для становлення розвинутого виробництва більшості країн Європи й Азії, характеризується рішучим антагонізмом двох ключових торгово-економічних парадигм – фритредерства і протекціонізму.

Послідовними ідеологами ідей вільної торгівлі були Адам Сміт та Давід Рікардо. Їх теорії виникли в умовах практично повного становлення національної промисловості Англії, тому були об'єктивно прийняті, підтримані та набули широкого застосування в якості доказової бази

для подальшого просування ідеї фритредерства. Вони в цілому правильно вказали на об'єктивність переходу до умов вільної торгівлі повністю конкурентоспроможної англійської промисловості, проте фактично нівелювали той факт, що сама промисловість Англії набула власного самовизначення та становлення за 200 років існування Навігаційного акту 1651 р., котрий визначав умови жорсткого протекціонізму [11, с. 321].

У той же час континентальним європейським країнам, що лише ставали на рейки промислового розвитку, протекціонізм був потрібний як ніколи. Такими, наприклад, були Німеччина, Франція та Росія. За допомогою митного тарифу будують свою фінансову і політичну незалежність у XIX ст. і США, використовуючи головним чином його протекціоністську функцію [14, с. 43].

Ідейним апологетом захисту нерозвиненої промисловості та народного господарства, що визначив теоретичні детермінанти протекціонізму та піддав ґрунтовній критиці вчення А. Сміта та Д. Рікардо став Фрідріх Ліст, який доводить неможливість розвитку національної промисловості в умовах конкуренції без надійного тарифного захисту. Його ідеї були підтримані відомим російським вченим Д. Менделєєвим.

У XIX ст. митно-тарифне регулювання виходить на новий рівень свого розвитку, де тариф набуває здебільшого регулятивної (протекціоністської) функції, а мита стягувалися не з фіскальною метою, а з метою захисту інтересів національного господарства, що переживало етап становлення на початку промислової революції. Як вдало підмічає Д. Менделєєв, один із розробників протекціоністського тарифу Російської імперії 1891 р., на перший погляд, митний тариф здається "мертвою формулою закону", але "в ній життя дихає зі всіма його проявами, в ній заховані дорогі інтереси" [11, с. 317].

Із наближенням XX ст. виявилися яскраві тенденції до побудови практично всіма незалежними державами провідних галузей важкої промисловості, зокрема машинобудування та військово-промислового комплексу. Промислові системи країн практично повністю замикаються тарифним захистом. Із досягненням апогею регулятивної функції митно-тарифного регулювання митні відносини політизуються та набувають нової спрямованості – предметом зовнішньоекономічної політики держави стає вже не побудова ефективної власної регулятивної системи, а знищення митної системи конкурента та оволодіння його ринком. Як наслідок, виникає жорстка боротьба розвинених країн за ринки збуту (зокрема на Півдні та Сході). Напередодні Першої світової війни ця тенденція набирає широкого розмаху, ще більше ускладнюючи міждержавні відносини.

Перехід від Нового до Новітнього періоду економічного розвитку умовно розділяється подіями Першої світової війни. Перші дії у сфері митно-тарифних відносин цього часу були спрямовані на поживлення міжнародних торговельних процесів і здійснювалися під егідою Ліги Націй у рамках женецьких конференцій 1923 та 1928 рр. За їх підсумками заборонялося застосовувати митні формальності, покликані маскувати

митний тариф або ліцензування. Чималий вплив на процеси стабілізації міжнародних економічних процесів справила створена у 1921 р. Постійна палата міжнародного правосуддя в Гаазі. Їй належить одне з перших визначень ознак митного союзу [27, с. 20].

Переломним у розвитку людства стає період після Другої світової війни. Він визначається стрімкою поляризацією світової економіки з яскравим вираженням двох світових систем господарства – капіталістичної та соціалістичної. У той же час руйнується світова колоніальна система, утворюється велика кількість молодих економік, що активно включаються в міжнародні торговельні відносини. Міжнародний поділ праці, зумовлений поглибленням світогосподарських відносин, приводить до стрімкої інтернаціоналізації товарно-виробничих потоків та економічної інтеграції окремих світових економік. Утворюється низка інтеграційних угруповань, які хоч і декларували різноманітні напрями та мету взаємодії, але наріжним каменем інтегративних ініціатив практично в усіх випадках виступала лібералізація умов взаємної торгівлі. Найбільш яскравим прикладом була Європейська економічна спільнота, яка стала митним союзом європейських держав та одним із "стовпів" сучасного ЄС.

У повоєнний час посилюються позиції Федеративної Республіки Німеччини, Японії, Італії та Канади, зменшуються частки США, Великої Британії, Франції та країн, що розвиваються, у світовому експорті. У зовнішньоекономічній політиці відбувається відхід від протекціонізму та становлення ліберальних торгово-тарифних відносин. На перший план виходить митно-тарифний інструментарій регулювання зовнішньої торгівлі. У цей же період (з 1947 по 1967) відбувається шість раундів багатосторонніх торговельних переговорів між країнами-членами Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ), присвячені обговоренню питань зниження митних тарифів. Преференційні митно-тарифні заходи почали широко застосовуватися і в межах інтеграційних угруповань, що динамічно розвиваються – СЕС, АСЕАН, РЕВ [28, с. 28].

Тенденція до послаблення ролі митно-тарифної складової в системі зовнішньоторговельних відносин привела, з одного боку, до зниження бар'єрів для вільної торгівлі, з іншого – до втрати фіскальної складової наповнення державних бюджетів та регулятивно-захисного впливу застосування митного тарифу. Останні два фактори, зважаючи на небезпеку та загрози для економіки, "увімкнули" її захисний механізм: економічна система компенсує фіскальну складову мита створенням додаткових податків (зокрема податку на додану вартість), а регулятивну – виробленням нових, не завжди ринкових, складових захисту національного ринку (неопротекціонізму).

Неопротекціоністські інструменти захисту, хоча й суперечать нормам і правилам міжнародної торгівлі, визначеним СОТ, але використовуються багатьма розвиненими країнами. Неопротекціонізм особливо небезпечний для країн зі слабкою або перехідною економікою, до яких належить і Україна.

Висновки. Здійснене дослідження підтверджує досить тривалий еволюційно-поступальний характер розвитку митно-тарифного регулювання. Поява кожної його складової була наслідком певних історико-економічних змін у структурі соціально-економічної формації та визначалася конкретними завданнями в площині впливу на процеси зовнішньоторговельних відносин.

Сучасні тенденції, визначені характером світогосподарського розвитку, свідчать про поступове зменшення регулятивно-фіскальної складової митно-тарифного механізму. Його доповнюють нові елементи торговельного захисту, що становлять приховану загрозу національній економіці, а це визначає актуальність урахування таких аспектів при формуванні національної митної політики та в рамках визначення перспективних напрямів системних наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Митниця України: кроки становлення та поступу* / [К. Є. Гальський та ін.]. — О. : Пласке, 2009. — 516 с.
2. *Гребельник О. П.* Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності : підручник / О. П. Гребельник. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 696 с.
3. *Дубініна А. А.* Митна справа / А. А. Дубініна, С. В. Сорокіна, О. І. Зельніченко. — К. : ЦУЛ, 2010. — 320 с.
4. *Історія митної діяльності: Україна в європейському контексті* / [К. М. Колесников та ін.; за ред. В. В. Ченцова]; Держ. мит. служба України, Держ. НДІ мит. справи. — О. : Пласке, 2010. — 541 с.
5. *Острога В. А.* История таможенного дела и таможенного права Беларуси / В. А. Острога. — Минск : ООО "БИП-С Плюс", 2005. — 193 с.
6. *Суходоев Д. В.* История таможенного дела и таможенной политики России / Д. В. Суходоев, А. С. Котихина. — Нижний Новгород : Нижнегородский госуниверситет, 2010. — 76 с.
7. *Чорний В. Б.* Україна і митна справа: історичний нарис / В. Б. Чорний. — К. : Комп'ютерно-видавничий, інформаційний центр "КВІЦ", 2000. — 349 с.
8. *Витте С. Ю.* По поводу национализма. Национальная экономия и Фридрих Лист / С. Ю. Витте // Сборник "Фридрих Лист, Граф С. Ю. Витте, Д. И. Менделеев". — М. : "Европа", 2005. — С. 258–304.
9. *Лодыженский К. Н.* История русскаго таможеннаго тарифа / К. Н. Лодыженский. — С.-Петербургъ : Типография В.С. Балашева, 1886. — 393 с.
10. *Лист Ф.* Национальная система политической экономии / Сочинение д-ра Фридриха Листа, 1891 г. // Сборник "Фридрих Лист, Граф С. Ю. Витте, Д. И. Менделеев". — М. : Европа, 2005. — С. 23–259.
11. *Менделеев Д. И.* Толковый тариф, или Исследование о развитии промышленности России и связи ее с общим таможенным тарифом 1891 года / Д. И. Менделеев // Сборник "Фридрих Лист, Граф С. Ю. Витте, Д. И. Менделеев". — М. : "Европа", 2005. — С. 307–364.
12. *Бэр А.* История всемирной торговли Ч. 1 / А. Бэр. — М. : 1876. — 236 с.
13. *Бэр А.* История всемирной торговли Ч. 2 / А. Бэр. — М. : 1876. — 430 с.
14. *Бэр А.* История всемирной торговли Ч. 3 / А. Бэр. — М. : 1876. — 327 с.

15. *Рикардо Д.* Сочинения. В 3-х т. : [пер. с англ.]. — М. : Госполитиздат, 1955. — Т. 1: Начала политической экономии и налогового обложения. — 360 с.
16. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов ; [пер. с англ.]. — М. : Соцэргиз, 1962. — 684 с.
17. *Янжул И. И.* Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. — М. : Статут, 2002. — 555 с.
18. *Столична митниця.* Віхи історії / [авт. тексту В. Ю. Бихун та ін.]. — К. : ЛАТ&К, 2007. — 222 с.
19. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. — М. : Красный пролетарий. — Т. 3. — 2006. — 572 с.
20. *Авдиев В. И.* Военная история древнего Египта / В. И. Авдиев. — М. : Изд-во "Советская наука", 1948. — Т. 1: Возникновение и развитие завоевательной политики до эпохи крупных войн XVI–XV вв. до н.э. — 1948. — 240 с.
21. *Дюрант В.* Жизнь Греции / В. Дюрант [пер. с англ. В. Федорина]. — М. : Крон-Пресс, 1997. — 704 с.
22. *Всемирная история: энциклопедия в 10-ти т.* / ред. А. Белявский, Л. Лазаревич, А. Монгайт. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1956. — Т. 2. — 900 с.
23. *Войтов С. Г.* Становлення митної справи в період античної цивілізації Причорномор'я та Київської русі / С. Г. Войтов // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр. — Дніпропетровськ, 2010. — № 2. — 221 с.
24. *Успенский Ф. И.* История Византийской империи / Ф. И. Успенский [сост. Т. В. Мальчикова]. — М. : Мысль, 1996. — 827 с.
25. *Кёнигсбергер Г. Г.* Европа раннего Нового времени, 1500–1789. / Г. Г. Кёнигсбергер. — М. : Весь Мир, 2006. — 320 с.
26. *Дживелегов А. К.* Торговля на Западе в Средние века / А. К. Дживелегов. — СПб., 1904. — 223 с.
27. *Перепьолкін С. М.* Міжнародно-правові аспекти митного співробітництва європейських держав : [монографія] / С. М. Перепьолкін. — Дніпропетровськ : АМСУ, 2008. — 141 с.
28. *Циганкова Т. М.* Міжнародна торгівля : навч. посібник / Т. М. Циганкова, Л. П. Петрашко, Т. В. Кальченко. — К. : КНЕУ, 2001. — 488 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2012.

Voitov S. Evolution of customs and tariff regulation in the context of world civilization.

Problem. The proposed research is devoted to the unexplored and urgent questions of formation and development of mechanism of customs and tariff regulation. Consideration of category is made through the prism of classical European periodization of historical development and covers the period from ancient times to the present.

Review of scientific sources of the selected subject proves a lack of researches on the formation and development of mechanism of customs and tariff regulation in the full set of its components. Most of the existing works focuses around narrowed examination of customs duties and does not notice the existence of a number of its other components. However, the scientific definition of the above drawbacks is undoubtedly important, and forms the basis of objective research.

Results. The central aspect of the work carried out in the analysis is to highlight the historical periods and economic conditions of origin, development and operation of all

components of the customs and tariff regulation: customs duties, customs tariffs, customs valuation, commodity classification, the institution of country of origin, until the creation of its modern mechanism. Investigation of the formation mechanism of customs and tariff regulation is carried out in close connection with trade and integration processes that are inherent in each period of historical development.

Complementing the work the author offers thorough etymological analysis of the central part of the customs and tariff regulation - the category of "duty" and gradual functional load of custom-regulatory mechanism within the existing types of trade policy of free trade and protectionism. Identifying new features of the customs and tariff relations are based on trends of liberalization and with a special focus on the occurrence of non protectionist components of foreign trade regulations.

Conclusions. *The study, according to the author, can become part of a more complete understanding of the customs and regulatory measures that will be useful in the formation of the Customs science of customs policy and optimization of customs relations in general.*

Key words: duty, customs tariff, customs and tariff regulation, the history of customs, the history of trade.

REFERENCES

1. *Mytnycja* Ukrai'ny: kroky stanovlennja ta postupu / [K. Je. Gal's'kyj ta in.]. — O. : Plaske, 2009. — 516 s.
2. *Grebel'nyk O. P.* Mytne reguljuvannja zovnishn'oekonomichnoi' dijaj'nosti : pidruchnyk / O. P. Grebel'nyk. — K. : Centr navchal'noi' literatury, 2005. — 696 s.
3. *Dubinina A. A.* Mytna sprava / A. A. Dubinina, S. V. Sorokina, O. I. Zel'nichenko. — K. : CUL, 2010. — 320 s.
4. *Istorija mytnoi' dijaj'nosti: Ukrai'na v jevropejs'komu konteksti* / [K. M. Kolesnykov ta in.; za red. V. V. Chencova] ; Derzh. myt. sluzhba Ukrai'ny, Derzh. NDI myt. spravy. — O. : Plaske, 2010. — 541 s.
5. *Ostroga V. A.* Istorija tamozhennogo dela i tamozhennogo prava Belarusi / V. A. Ostroga. — Minsk : OOO "BIP-S Pljus", 2005. — 193 s.
6. *Suhodoev D. V.* Istorija tamozhennogo dela i tamozhennoj politiki Rossii / D. V. Suhodoev, A. S. Kotihina. — Nizhnij Novgorod : Nizhnenovgorodskij gosuniversitet, 2010. — 76 s.
7. *Chornyj V. B.* Ukrai'na i mytna sprava: istorychnyj narys / V. B. Chornyj. — K. : Komp'juterno-vydavnychyj, informacijnyj centr "KVIC", 2000. — 349 s.
8. *Vitte S. Ju.* Po povodu nacionalizma. Nacional'naja jekonomija i Fridrih List / S. Ju. Vitte // Sbornik "Fridrih List, Graf S. Ju. Vitte, D. I. Mendeleev". — M. : "Evropa", 2005. — S. 258–304.
9. *Lodyzhenskij K. N.* Istorija ruskago tamozhennago tarifa / K. N. Lodyzhenskij. — S.-Peterburg : Tipografija V.S. Balasheva, 1886. — 393 s.
10. *List F.* Nacional'naja sistema politicheskoy jekonomii / Sochinenie d-ra Fridriha Lista, 1891 g. // Sbornik "Fridrih List, Graf S. Ju. Vitte, D. I. Mendeleev". — M. : Evropa, 2005. — S. 23–259.
11. *Mendeleev D. I.* Tolkovyj tarif, ili Issledovanie o razvitii promyshlennosti Rossii i svjazi ee s obshhim tamozhennym tarifom 1891 goda / D. I. Mendeleev // Sbornik "Fridrih List, Graf S. Ju. Vitte, D. I. Mendeleev". — M. : "Evropa", 2005. — S. 307–364.
12. *Bjer A.* Istorija vseмирnoj trgovli Ch. 1 / A. Bjer. — M. : 1876. — 236 s.
13. *Bjer A.* Istorija vseмирnoj trgovli Ch. 2 / A. Bjer. — M. : 1876. — 430 s.
14. *Bjer A.* Istorija vseмирnoj trgovli Ch. 3 / A. Bjer. — M. : 1876. — 327 s.
15. *Rikardo D.* Sochinenija. V 3-h t. : [per. s angl.]. — M. : Gospolizdat, 1955. — T. 1: Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija. — 360 s.
16. *Smit A.* Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov ; [per. s angl.]. — M. : Socjkgiz, 1962. — 684 s.

17. *Janzhul I. I.* Osnovnye nachala finansovoj nauki: Uchenie o gosudarstvennyh dohodah. / I. I. Janzhul. — M. : Statut, 2002. — 555 s.
18. *Stolychna mytnycja. Vihy istorii'* / [avt. tekstu V. Ju. Byhun ta in.]. — K. : LAT&K, 2007. — 222 s.
19. *Dal' V. I.* Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka : v 4 t. / V. I. Dal'. — M. : Krasnyj proletarij. — T. 3. — 2006. — 572 s.
20. *Avdiev V. I.* Voennaja istorija drevnego Egipta / V. I. Avdiev. — M. : Izd-vo "Sovetskaja nauka", 1948. — T. 1: Vozniknovenie i razvitie zavoevatel'noj politiki do jepohi krupnyh vojn XVI–XV vv. do n.je. — 1948. — 240 s.
21. *Djurant V.* Zhizn' Grecii / V. Djurant [per. s angl. V. Fedorina]. — M. : Kron-Press, 1997. — 704 s.
22. *Vsemirnaja istorija: jenciklopedija v 10-ti t.* / red. A. Beljavskij, L. Lazarevich, A. Mongajt. — M. : Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1956. — T. 2. — 900 s.
23. *Vojtov S. G.* Stanovlennja mytnoi' spravy v period antychnoi' cyvilizacii' Prychornomor'ja ta Kyi'vs'koi' rusi / S. G. Vojtov // Istorija torgivli, podatkv ta myta : zb. nauk. pr. — Dnipropetrovs'k, 2010. — № 2. — 221 s.
24. *Uspenskij F. I.* Istorija Vizantijskoj imperii / F. I. Uspenskij [sost. T. V. Mal'chikova]. — M. : Mysl', 1996. — 827 s.
25. *Kjonigsberger G. G.* Evropa rannego Novogo vremeni, 1500–1789. / G. G. Kjonigsberger. — M. : Ves' Mir, 2006. — 320 s.
26. *Dzhivelegov A. K.* Torgovlja na Zapade v Srednie veka / A. K. Dzhivelegov. — SPb., 1904. — 223 s.
27. *Perep'olkin S. M.* Mizhnarodno-pravovi aspekty mytnogo spivrobitnyctva jevropejs'kyh derzhav : [monografija] / S. M. Perep'olkin. — Dnipropetrovs'k : AMSU, 2008. — 141 s.
28. *Cygankova T. M.* Mizhnarodna torgivlja : navch. posibnyk / T. M. Cygankova, L. P. Petrashko, T. V. Kal'chenko. — K. : KNEU, 2001. — 488 s.